

УДК 82-94:930

DOI <https://doi.org/10.35433/history.112066>

Сичевський Антон,

кандидат історичних наук,
доцент кафедри історії України
Житомирського державного
університету імені Івана Франка
syczewski@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7836-3405>

ResearcherID: H-5429-2016

МЕМУАРИ ЯК ЕГО-ДОКУМЕНТИ: ВЕКТОРИ АВТОБІОГРАФІЧНОЇ НАРАЦІЇ, ЗАСАДИ ВИКОРИСТАННЯ ТА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ

Анотація

*Метою статті є аналіз та огляд досліджень зарубіжних науковців щодо проблеми мемуарних джерел, їхнього трактування як его-документів; з'ясування сучасних теорій і дискурсів щодо мотивації та векторів внутрішньої нарації; студії з інтерпретації самопрезентації, вибудови сюжетних конструкцій в мемуарах/автобіографіях; висвітлення взаємовпливу соціального конструювання на пам'ять та розуміння власного «я». **Методологія.** В ході підготовки дослідження дотримано принципи історизму, багатофакторності, системності, соціокультурного, антропологічного та критично-аналітичного підходів. Застосовано методи історіографічного аналізу та синтезу, компаративістики, наукової критики, системно-аналітичний та історико-порівняльний. **Наукова новизна** полягає у розкритті концептуальних підходів зарубіжної гуманітаристики щодо вивчення джерельного потенціалу мемуарів, проблеми відображення подієвої рефлексії, пам'яті в письмовій самопрезентації. З'ясовано, що історична наука, соціологія, філологія, психологія активно звертається до студій мемуарів/автобіографій як унікального джерела персонального досвіду, уяви та демонстрації варіативності представлення минулого. **Висновки.** Мемуари слугують інструментом дослідження соціокультурного й історичного контексту життя та ідентичності їх авторів. Нині его-історія набуває популярності у зв'язку із поширенням інтервенційних автобіографій, які використовують й ті історики, які конструюють історію в реальному часі від першої особи. Его-документи значно розширюють рамки академічних дискурсів, демонструють*

взаємовідносини особистості та колективу. Відмінною рисою сучасних поглядів американських дослідників (як і авторів мемуарів) є тотожність, об'єднання термінології мемуаристики та автобіографій, тобто поява гібридної форми. Мемуари є виразником заміної традиції у відношенні до офіційної традиції, дають автономію для індивідуального бачення. Мемуари презентують персональні соціальні ролі та їх вплив на історичну реконструкцію. Мемуари/автобіографії є джерелами «автентичних» знань з повсякдення певного континууму, його цінностей на протилежності усталеним уявленням, сконструйованим професійними істориками. Сенси пережитого зливаються у смислові формати і організовані у вектори автобіографічної нарації. Історик, який працює з его-документами, як писемними кодами, в ході дослідження отримує нове бачення/знання, яке і розкриває специфіку невідомих фактів, і руйнує сталість вже умовно або фактологічно сформованої думки, тобто ініціює ревізійнізм інформації та революцію в уже усталені твердження, які прирівнюють до канонів.

Ключові слова: мемуари, автобіографія, его-документи, автофікція, автобіографічний пакт, пам'ять, автобіографічна нарація, ідентичність.

Постановка проблеми. Зміна парадигми у гуманітарному знанні на сучасному етапі історичних досліджень акцентує увагу на індивідуальному досвіді життя, що може кардинально вплинути на історіописання та дати нові імпульси до переосмислення «імперіалізму наративу», який продиктований офіційною кон'юнктурою. В екстремальних умовах революцій, війн, окупації та державного терору ХХ ст. українське суспільство часто було позбавлено голосу та висловлення власної думки. Поневолення та ідеологічний диктат разом з апаратом примусу і репресій фактично виключили з суспільного дискурсу опозиційність та дискусійність. Враховуючи ці обставини, джерела особового походження, зокрема мемуари, є вагомим матеріалом для зображення повноцінної картини історичного минулого, з врахуванням ролей та внутрішнього світу безпосередніх акторів і свідків подій. Історична наука, обмежена в джерельній базі, приречена залишатися в наукових лакунах, «глухих кутах» пошуку і абстрактних концептах дослідників. Зосередження виключно на роботі з документами часто обмежує історика, який змушений перебувати в рамках доступного наративу, який, на жаль, є по суті знеособленим і не виявляє сенситивності укладача/оповідача, його рецепція та

рефлексія апіорі можуть бути виключені нормами заповнення, вжитку, обігу документів.

Для історичної науки, як частини гуманітаристики, використання потенціалу мемуаристики може суттєво вплинути на зміст досліджень. Її синтетичність, міждисциплінарність привертає увагу дослідників різних галузей наукового пізнання. Не лише історики, а й соціологи, літературознавці, лінгвісти, політологи та філософи можуть отримати нові імпульси для наукових узагальнень, тверджень чи спростувань для показу багатолінійності історичного минулого, та його відображення, перш за все, у долях окремих людей.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У зарубіжній гуманітаристиці проблематикою використання мемуарів, теоритичними основами методологій дослідження, конструювання суспільних відносин, критикою та деконструкцією офіційного наративу, завдяки розширенню знань особистих досвідів, займаються Фолькер Депкат (Depkat, 2019), Каспар Греєрц (Greyerz, 2010), Клаудія Гронеманн (Gronemann, 2019), Крістіан Лахусен (Lahusen, 2019), Есмеральда Кляйнрісінк (Kleinreesink, 2014), Хельга Швальм (Schwalm, 2019), Аляйда Ассман (Ассман, 2012), Томас Каузер (Couser, 2012), Пол-Джон Ікін (Eakin, 2020), Лінда Андерсон (Anderson, 2001), Габріель Моцкін (Motzkin, 1994), Джеймс Аурелл, Рочіо Г. Девіс (Aurell, 2015; Aurell, Davis, 2019), Лі Гілмор (Gilmore, 2014), Анджей Пьотровський (Piotrowski, 2017), Франс Мартіно (Martineau, 2013) та ін. Саме аналізу досліджень цих авторів і присвячено статтю.

Метою статті є аналіз та огляд досліджень зарубіжних науковців щодо проблеми мемуарних джерел, їхнього трактування як еґо-документів; з'ясування сучасних теорій та дискурсів щодо мотивації та векторів внутрішньої нарації; студії з інтерпретації самопрезентації, вибудови сюжетних конструкцій в мемуарах/автобіографіях; висвітлення взаємовпливу соціального конструювання на пам'ять та розуміння власного «я».

Виклад основного матеріалу. *Мемуари/автобіографія як еґо-документи.* Історія перетинається з різними формами саморепрезентації. Хоча історики традиційно не довіряли особистим наративам як критичним документам, в останні десятиліття практики використання життєписів значно зросли,

оскільки історики обговорюють як може автобіографічний наратив сприяти розумінню минулого і процесам доступу до нього (Aurell, Davis, 2019, p. 503).

Джеймс Аурелл та Росіо Г. Девіс зі Школи гуманітарних наук Університету Наварри вказують, що деякі історики використовують наратив, як інструмент для дослідження їх ідентичності та контексту, інші використовували еґо-історію та інтервенційну автобіографію, як нетрадиційні академічні підходи. Нарешті, менша, але впливова група повернулася до життєпису просто для того, щоб окреслити ідеї та процеси, які виходять за рамки академічного дискурсу. Тексти, які поєднують життєпис та історію, заслуговують на наукову увагу у зв'язку із способами, якими вони дозволяють перевірити наш доступ як до індивідуального, так і до колективного минулого. Взаємовідносини особистості і колективу, пам'яті, логіки жанрів також лежать у центрі цього зусилля (Aurell, Davis, 2019, p. 503-504).

Німецька історикня та культурологиня Аляйда Ассман вважає, що «письмо діє як конґеніальний медіум духу, оскільки в теорії іматеріальності духу відповідає транспарентність письма. Завдяки своїй можливій транспарентності – літери як матеріальні позначення «відпадають у процесі читання, наче шлак» (за філософом Гансом-Георґом Гадамером), – письмо набуває особливої спорідненості з духом. Це порівняння перестрибує через мову, цей вербальний засіб кодування думок і повідомлень, що, як відомо, інколи може ставати чужим, непіддатливим і незрозумілим». За Аляйдою Ассман, «письмо – це кодування мови у формі візуальних знаків. Слід виходить за межі як мовної прив'язки, так і знакового характеру кодування. Однак семіотично він прочитується як індексальний знак, в основі якого не лежить жодного коду» (Ассман, 2012, с. 202, 223).

Поняття «еґо-документи» вперше впровадив голландський історик Якоб Прессер (1899–1970) у 1958 р. Його нова категорія включала «ті історичні джерела, в яких користувач стикається з «я» або іноді «він», і вони постійно присутні в тексті як суб'єкт письма та опису (Greyerz, 2010, p. 277).

У статті «Клію заглядає крізь замкову щілину», написаній кількома роками пізніше, Прессер перевизначив еґо-документи як «ті документи, в яких «еґо» навмисно чи ненавмисно розкриває або

приховує себе» (Greyerz, 2010, p. 278). Маючи єврейське походження, Прессер пережив німецьку окупацію лише завдяки тому, що переховувався відразу після того, як дізнався про арешт і депортацію своєї дружини. У 1950 р. Нідерландський державний інститут військової документації доручив йому написати історію голландських євреїв під час німецької окупації. На цій стадії наукове життя Прессера було зосереджено на особистих розповідях та звітах як жертв, так і винуватців Голокосту. Результатом цього дослідження стала публікація в 1965 р. двотомної історії голландських євреїв під час німецької окупації «Ondergang: De vervolging en verdelging van het Nedelandse jodendom, 1940–1945». Для цієї публікації Якоб Прессер провів багато інтерв'ю і на іншому рівні, за словами Рудольфа Деккера, дізнався про проблеми, пов'язані з его-документами, як усними, так і письмовими. Він стикався з людьми, чії спогади були настільки болючими, що вони не могли або навіть не хотіли згадувати їх, а також з людьми, які невідомо, але частіше свідомо змінювали і переписували свої спогади (Greyerz, 2010, p. 278).

Грунтуючись на традиції Прессера, група голландських вчених, об'єднаних навколо Рудольфа Деккера, розпочала спільну роботу з пошуку, збору, редагування та вивчення голландських «его-документів» від 1500 по 1814 рр., якими для них були автобіографії, мемуари, щоденники та особисті записи, листи. Стверджуючи, що ці джерела раніше були майже повністю ігнорованими в Нідерландах. Група дотримувалася прагматичного розуміння терміну «его-документи», класифікуючи всі ті тексти як такі, що також можуть бути позначені як автобіографічні, чи твори про власне життя (Derkat, 2019, p. 262).

У 1990-х рр. німецький історик Вінфрід Шульце розширив категорію «его-документів», щоб включити всі форми добровільної, мимовільної та навіть примусової самотематизації, як, наприклад, судові протоколи, податкові документи, оцінки або прохання про милість (Derkat, 2019, p. 262).

Професор американських студій в Університеті Регенсбургу Фолькер Депкат вказує, що дебати про его-документи виникли відносно недавно і вони в основному обмежуються нідерландсько-та німецькомовними академічними колами. З Нідерландів термін «его-документи» поширився до Німеччини, Австрії та

німецькомовних частин Швейцарії, де зараз широко використовується (Derkat, 2019, р. 262).

Важливо підкреслити, що з 1990-х рр. стійка різниця, яка існувала попередньо, між мемуарами та автобіографією зникла. З раптовою хвилею популярності автобіографічного оповідання, втіленням якого став величезний успіх «Клубу брехунів: мемуари» американської поетеси, есеїстки та мемуаристки Мері Карр (1995) і «Праха Анжели: мемуари» американського письменника Френка Маккорта (1996), настала так звана ера мемуарів. Як автори, так і рецензенти почали активно використовували мемуари як синонім автобіографії. Літературознавець Томас Каузер, почесний професор англійської мови в Університеті Хофстра, опублікував вступ до жанру під назвою «Memoir: An Introduction» (Eakin, 2020, р. 68).

Американський філолог, професор Університету Індіани Пол-Джон Ікін відзначає, що нині в Сполучених Штатах два терміни – мемуари й автобіографія – з'єдналися в точках, де вони в даний час використовуються як взаємозамінні – тобто фактично використовуються гібридна форма (Eakin, 2020, р. 66).

Коротко розглянемо розвиток мемуарної літератури. Слово «мемуари» використовувалося набагато довше, ніж автобіографія. В природі мемуарів дві етимологічні основи: фр. *memoires* – спогади та лат. *memoria* – пам'ять. Розквіт мемуаристики припадає на XVII – початок XVIII ст. у Франції. Саме тоді жанр набув розмаїття форм, яке характеризує його донині. Спогади в ту епоху створювалися з явною метою надати читачеві знання про світ, подати приклад, описати маргінальні події в історії або надати інформацію про важливих осіб (Lahusen, 2019, р. 627).

Крістіан Лахусен з Центру сучасних історичних досліджень Потсдама вказує, що у XVIII ст. в мемуарах відображалася проблематика соціальних ролей і суспільного контексту, в якому вони виконувалися. У той час був заснований жанр «скандальних мемуарів». Ці спогади були розповідями про низку «занепалих» жінок – повій, актрис, незалежних жінок. Твори секуляризували конфесійну форму мемуарів, яка домінувала до цього моменту. Релігійні війни часто були задокументовані у формі мемуарів – таким чином поєднуючи історіографію та сповідання віри.

Справжня мемуарна література виникла в Німеччині лише у XIX ст. (Lahusen, 2019, p. 627). (Lahusen, 2019, p. 627).

В подальшому мемуаристи прагнули створити заміну традицію, яка ставилася б до офіційної традиції з великою підозрою. Вони задають власну традицію як традицію автономності індивідуального бачення подій (Motzkin, 1994, p. 109).

Значно зросло з боку реципієнта значення мемуарів наприкінці XX ст. У цьому полі політика відіграла важливу роль, помітна кількість політиків публікували спогади про свій час перебування на посаді, які потім використовували як частину виборчої кампанії (наприклад, Барак Обама, Ангела Меркель, Ніколя Саркозі, а також Сільвіо Берлусконі, який безкоштовно надіслав свої мемуари 2001 р. 12 мільйонам італійських домогосподарств) (Lahusen, 2019, p. 629).

Окремо зупинимось на автобіографії, оскільки вагомо показати порівняльний шлях становлення термінів «мемуари» та «автобіографія», які в сучасній зарубіжній життєписній літературі вважаються синонімами або ж створили єдину гібридну форму.

XVIII ст. вважають часом народження автобіографії в сучасному розумінні. «Сповідь» Жан-Жака Руссо була революцією в цьому відношенні: йдучи проти класичної традиції, а також проти більшості мислителів століття Просвітництва, Руссо не визначає людину з посиланням на її соціальну природу; відкидаючи примат суспільства, він також відкидає соціальну ієрархію, яка раніше формувала проект життєпису (Lahusen, 2019, p. 627).

Лише в середині XVIII ст. автобіографія відокремилася від історіографії, а також від (гетеро-)біографії, для якої використовувалися терміни «життя», «спогади» та «історія». До цього часу не було різниці між «розповіддю власної історії» та «розповіддю про життя іншого». У німецькій мові термін «Selbstbiographie» [«автобіографія»] вперше з'явився в 1796 р. (Schwalm, 2019, p. 503).

Німецькомовні дослідження автобіографії почалися у XIX ст. з Вільгельма Дільтея. До статусу ідеального вихідного матеріалу Дільтей відніс спочатку біографію, а потім автобіографію. Учень Дільтея – Георг Міш розробив класичне визначення автобіографії,

яке виникло в його монументальній «Історії автобіографії» 1907 р. (Lahusen, 2019, р. 631-632).

Хельга Швальм, професорка Берлінського університету імені Гумбольдта, вказує, що похідна від гр. *autos* (само), *bios* (життя), *graphiein* (писати), автобіографія як літературний жанр позначає нон-фікшн/невигадану, ретроспективну розповідь, яка прагне реконструювати життєвий шлях індивіда з точки зору формування його унікального особистого «я», в межах даної історичної, соціальної та культурної основи. Хоча існують автобіографії від третьої особи, в епістолярній формі або у віршах, автобіографія зазвичай розповідається від першої особи («Я – нарація»/автодієгетична нарація) і, принаймні у своїй класичній формі, характеризується ретроспективною перспективою, яка діє як керівний структурний і семантичний принцип, який у ХХ ст. дедалі більше оскаржувався та руйнувався щодо поетичної практики, поетологічної рефлексії та теорії жанру (Schwalm, 2019, р. 503).

Автофікція: спогади та гра уяви. Кінець автобіографії? Професорка Мангеймського університету Клаудія Гронеманн пише, що автовигаданий текст має на меті бути і вигаданим, і автобіографічним, і, таким чином, представляє парадокс у традиційному розумінні жанру. Неологізм «autofiction» походить від літературного тексту французького письменника Сержа Дубровського. Автофікція тісно пов'язана з його поетикою екзистенційного письма про себе, що виникло з психоаналізу. Твори Дубровського, позначені як романи, передають реальний біографічний (письменницький) досвід автора на ім'я Дубровський, який болісно усвідомлює, що «я» є здебільшого недоступним і наближається до власного життя через нескінченні «нитки слів» (Gronemann, 2019, р. 241).

Лі Гілмор (почесний запрошений професор Університету штату Огайо, 2016–2020) підкреслює, що попередні фейки свідчать про те, що вони є продуктом свого часу та частиною більших дискурсивних утворень влади. Вони виникають у конкретні та непередбачувані історичні моменти, в межах певних дискурсів, і наша сприйнятливність до них частково пояснюється політикою певних періодів часу. Як зазначає Джилліан Вітлок: «Літературна містифікація – це остаточна подія: вона виявляє соціальні, політичні та етичні вкладення оповідачів, читачів і видавців

життєвих оповідей». Саме таким текстом Вітлок вважає «Заборонене кохання» Норми Хурі (2003). Він зображував вбивство честі в Йорданії та був проданий західній аудиторії, налаштованій на споживання історій про арабську скутість після теракту 11 вересня 2001 р. (9/11). Подібним чином «Освіту маленького дерева» було викрито як шахрайську хроніку дитинства індіанців, написану горезвісним расистом Ейсою Картером і випущену через двадцять п'ять років видавництвом Університету Нью-Мехіко як «класику». Опублікована в 1976 р. «Освіта маленького дерева» вихваляла чесноти простого життя і працювала проти версії геноциду індіанців, висунутої рухом американських індіанців. В умовах підвищення обізнаності про історію США, а також відродження політичного руху корінних американців, читачів привабила фальшива романтична історія, щоб зберегти образ, який став недоступним через політичні дії (Gilmore, 2014, р. 22).

Томас Каузер акцентує, що у розмові про містифікації ми відійшли від обов'язку мемуариста до біографічних та історичних записів, до своїх зобов'язань перед іншими людьми, особливо тими, про кого йдеться в мемуарах. За допомогою містифікацій імітатор не просто говорить неправду про власну історію, а й може зашкодити іншим особам (Couser, 2012, р. 99).

У 1979 р. американський філософ, письменник, літературний критик Поль де Ман опублікував радикальне есе про автобіографію під назвою «Autobiography as De-Facement», у якому він означив кінець автобіографії. «Смерть автора», про яку французький філософ і літературознавець Ролан Барт оголосив у 1968 р., сигналізувала про його напад на концепцію автора як походження або джерела сенсу і також мала наслідки для автобіографії (Anderson, 2001, р. 12, 14).

Інтервенційні автобіографії. Автобіографії інтервенційні в тому сенсі, що історики використовують свої автобіографії з більш-менш свідомим авторським наміром бути посередником і втручатися в теоретичні дебати, використовуючи історію власної інформації, лекційний і академічні маршрути як джерело історіографії. Ці автобіографії є привілейованим способом формування нової концепції історика як автора, який висвітлює новітнє історіографічне розуміння переходу від сучасного

історика-спостерігача до постмодерного історика як учасника (Aurell, 2015, p. 246). За словами Джеймса Аурелла, інтервенційні історики, уособлюючи певну відстань від іконоборчої тенденції постмодернізму, також приймають нові рухи, які виникли на початку ХХІ ст., які ми можемо назвати пост-постмодернізмом (Aurell, 2015, p. 247).

Польські студії мемуарів/автобіографій. У Польщі першим соціологом, який використав автобіографії як матеріал для наукового аналізу, був Флоріан Знанецький. Він зробив предметом свого соціологічного аналізу автобіографії польських емігрантів в Америці у праці «Польський селянин в Європі та Америці» (Łukasik, 2012, s. 56).

Включаючи особисті документи (листи, щоденники, біографії) до соціологічних досліджень, Знанецький також запровадив щодо них специфічні методологічні принципи. Одним із них був принцип гуманістичного коефіцієнта. Цей принцип визначає тип розуміння досліджуваних соціальних явищ і означає, що науковець повинен дивитися на соціальні явища «очима їх учасників», він повинен розуміти сенс і мотивацію людської поведінки (Łukasik, 2012, s. 57).

Окрім запровадження біографічного методу в соціологічних дослідженнях, Знанецький також вважався піонером у галузі отримання мемуарів. У 1921 р., як директор Інституту соціології, заснованого в Познанському університеті, він оголосив конкурс, адресований усім людям, які працюють у Польщі та виконують фізичну роботу, під назвою «Власна біографія робітника». Інститут також проводив автобіографічні конкурси: щоденників учителів, щоденників в'язнів, щоденників познанських ремісників (перерваний через брак фінансів), конкурс «Щоденник жіночої роботи» (Łukasik, 2012, s. 58).

Юзеф Халасіньський, учень Знанецького і продовжувач його справи, директор Інституту культури села, проводив дослідження в галузі соціальної свідомості, а також цінностей, установок і прагнень різних груп та соціальних середовищ, спираючись на мемуари й автобіографії (Łukasik, 2012, s. 59).

Дослідження з використанням автобіографії проводив також соціолог Людвік Кживіцький, який у міжвоєнний період очолював Інститут соціальної економіки. У 1931 р. він оголосив конкурс на

мемуари та біографії безробітних (згодом зібрав їх у двох томах «Спогадів безробітних»), у 1933 р. – селянський щоденник, 1936 – щоденники емігрантів. Метою дослідження, проведеного Кживицьким, було представити реальність так, як її сприймають люди, які займають найнижче становище в суспільній ієрархії (Łukasik, 2012, s. 59; Jakubczak, 1989, s. 265).

«Автобіографічний пакт» Лежена. Критична концепція «автобіографічного пакту» була сформульована в 1975 р. видатним французьким істориком, соціологом літератури, дослідником автобіографічного та щоденникового жанру Філіпом Леженом. Згідно з Леженом, коли оповідач, головний герой і автор твору носять однакове ім'я, цей наратив проголошує себе автобіографією (або мемуарами). П'єси та романи можуть бути автобіографічними. Але автобіографічні п'єси зазвичай не використовують ім'я автора для головного героя, а автобіографічні романи не обов'язково використовують оповідачів від першої особи. Коли ми говоримо, що романи чи п'єси є автобіографічними, ми маємо на увазі лише те, що їхній зміст базується на подіях із життя їхніх авторів або може бути паралельним до них. Ми не перекласифікуємо їх як нехудожню літературу (Couser, 2012, p. 80).

На противагу цьому, згідно з Леженом, якщо твір проголошує себе автобіографією, ми сприймаємо його як історію реальної особи – її автора, – а не вигаданого персонажа. Хоча терміни, в яких виражене це поняття, можуть здатися легалістичними, пакт є предметом літературної конвенції, а не права. Це мовчазне розуміння між читачем і письменником. Це не означає, що автори мемуарів не можуть порушувати закони. Це означає, що договір не є юридичним договором між автором і читачем (хоча автор і видавець можуть мати його). Договір не обіцяє і тим більше не гарантує фактичну правду на всіх рівнях; скоріше це підтверджує тотожність автора з оповідачем і героєм твору. Таким чином, жанр має претензію на ідентичність у своїй основі: за визначенням, мемуари чи автобіографія мають на меті більш-менш прямо представляти свого автора та позатекстовий світ у такий спосіб, у який не претендує художня література, незалежно від того, наскільки вона історична чи автобіографічна (Couser, 2012, p. 81).

Вектори автобіографічної нарації. Есмеральда Кляйнрісінк (колишня викладачка Академії оборони Нідерландів) пише, що зі

зміною постмодерністської орієнтації, дослідницький акцент змістився на соціальне конструювання фактів, замість самих фактів. Філіп Лежен наголошував, що автобіографії слід розглядати не як джерела історичної інформації, а «радіше як первинні соціальні факти самі по собі». Спираючись на дослідження пам'яті, Патрік Краснітцер робить висновок, що в автобіографіях можна прочитати не особисту правду, а досвід того, як соціальні колективи інтерпретують і запам'ятовують події. Его-документи загалом поділяються на три категорії, залежно від цільової аудиторії. По-перше, его-документи написані для особистого використання. По-друге, его-документи можна створювати для обмеженого розповсюдження. Нарешті, его-документи можна писати для громадськості (Kleinreesink, 2014, p. 155).

Польський соціолог Анджей Пьотровський з Лодзького університету вказує, що набір аналітичних категорій включає, перш за все, вкорінення в історію (теорію), середовище, загрозу та винахідливість. Додатковою категорією є затьмарення, пов'язане як у досвіді, так і наративі з придушенням (витісненням) спогадів травматичного характеру. Ці категорії окреслюють контури концептуального поля дослідження, виокремлюючи в ньому різноманітні інтерпретаційні установки (рамки, напрямки), прийняті нараторами щодо ланцюжка досвіду, що накопичується з часом. Ці установки, надалі іменовані «векторами автобіографічної нарації», стосуються організації сенсу переживань, відчутного у способах створення опису та коментування пережитих подій і злиття їх у специфічні смислові формати. Отже, концепція вектора не відокремлює зміст досвіду від наративних та аргументативних способів його представлення (Piotrowski, 2017, s. 240).

Концепції деяких із цих векторів безпосередньо відсилають до теорії біографічних процесів, розробленої Фріцом Шутце. Загроза та затьмарення розуміються як дискурсивні структури, пов'язані з досвідом траєкторії (страждання, примус та дезінтеграція контролю над дією), тоді як винахідливість може бути пов'язана з інституційною моделлю дії (рутинне виконання соціальних ролей), або біографічним планом дій (навмисне і контрольоване досягнення цілей). Однак слід зазначити, що вектори розуміються тут як варіації локальних напрямків репрезентації та інтерпретації, які використовуються оповідачем у межах оповіді, щоб зрозуміти

епізоди чи етапи, які складають ширшу сферу біографічного процесу, про який розповідається (Piotrowski, 2017, s. 240).

Можна виокремити два типи зв'язків між векторами автобіографічної нарації. Перший – це система, в якій домінує закоріненість в історії (теорії), а інші вектори опису досвіду підпорядковані. Другий тип – характеризується первинністю викладу переживань у термінах послідовності наступних подій та опису умов життєвого середовища, тобто домінуванням наративного вкорінення переживань у середовищі. Посилання на історію (ідеологію, загальні теорії) тут мають другорядне значення і слугують наратору локальними аргументативними конструкціями, коментарями до епізодів, які не становлять тезу всієї розповіді (Piotrowski, 2017, s. 241).

На основі аналізу творів, автори яких використовували автобіографічні документи, Ян Щепанський виділив такі прийоми інтерпретації та використання:

1) конструктивний метод – читаючи багато автобіографій, соціолог інтерпретує їх з точки зору однієї з загальносоціологічних теорій; понятійний апарат, який він використовує для побудови комплексної картини ситуації, взятий з мови соціологічних теорій; таким чином перевіряються гіпотези, але й шукається матеріал для формулювання нових припущень;

2) метод екземпліфікації – він полягає в ілюстрації та обґрунтуванні окремих гіпотез вибраними прикладами з автобіографії;

3) метод контент-аналізу – розроблений на основі дослідження передачі інформації, визначає одиниці аналізу (весь текст, його фрагменти, слова тощо), визначає аналітичні категорії та оцінює частоту їх появи та їхні взаємозв'язки;

4) статистичні дослідження – пошук статистичних зв'язків (і причинно-наслідкових зв'язків) між змінними, які фігурують у біографічному матеріалі;

5) типологічний аналіз – визначення типів особистості, установок і поведінки в різних спільнотах (Szatur-Jaworska, 2001, s. 85).

Американський психолог Гордон Олпорт виокремлював за критерієм основної когнітивної мети дослідження – номотетичне та ідіографічне використання автобіографічного матеріалу. Схоже, що

в дослідженнях, які проводяться для цілей соціальної політики, домінують ідіографічні підходи, тобто ті, що використовуються переважно для опису соціальних ситуацій і досвіду людей, і меншою мірою для пояснення причинно-наслідкових зв'язків та формулювання узагальнень (Szatur-Jaworska, 2001, s. 85).

Пол-Джон Ікін пише: «Референційне мистецтво – напруженість між фактом і вигадкою, що ховається в практиці написання історії та життя, має свою паралель у терміні «его-документ», який яскраво поєднує суб'єктивні та об'єктивні сфери: в его-документі «я» – найслизькіша частина людського досвіду – набуває текстової плоти. Є серія его: очевидця, біографічного суб'єкта і, нарешті, особистості як культурного артефакта» (Eakin, 2020, p. 78).

Пол-Джон Ікін використовує термін «нарративна ідентичність», визначивши її як «уявлення про те, що ми є якоюсь історією» (Eakin, 2020, p. 21).

Генеровані конструкції самопрезентації «Я». Психологи Мартін Конвей (Брістольський університет) та Крістофер Плейделл-Пірс (Неврологічний інститут Бердена, Брістоль) розглядали автобіографічні спогади як «генеровані тимчасові динамічні психічні конструкції з основної бази знань». Ця база знань або її області, щохвилино чутлива до сигналів і патернів активації. Постійно виникають і розсіюються за показниками структури знань автобіографічної пам'яті. Ендогенні патерни/закономірності активації не можуть об'єднатися в «спогади», так само як і не обов'язково входять у свідомість (Conway, Pleydell-Pearce, 2000, p. 261).

Автобіографічне знання закодовано через цільову структуру «робочого Я», яка також займає більшу роль у побудові специфічних спогадів під час запам'ятовування. У теорії американського психолога Едварда Торі Хігінса особистість поділяється на три основні сфери: фактична особистість (деяке приблизно точне уявлення про себе, можливо, навіть ментальна модель системи), ідеальне Я (те, до чого Я прагне), і «Я повинен бути таким, яким його визначають батьки, вихователі, інші значущі особи та суспільство в цілому» (Conway, Pleydell-Pearce, 2000, p. 266).

Магдалена Кучек з Краківського педагогічного університету пише: «Отже, розуміння реальності полягає у створенні історії таким чином, щоб сенси шукалися в подіях, що відбуваються, фіксуючи їх у нитках оповіді. Отже, мемуарний наратив я розумію як пізнання, саморозуміння та саморефлексію. З іншого боку, приватні спогади використовуються в роботі істориків як свідчення минулих часів і подій» (Kuczek, 2016, s. 118).

Авторка наголошує на зростанні популярності мікроісторії, яку вона пропонує означити «як історію, близьку людині та її поведінці, що показує особу в повсякденній дії, стираючи відмінності між подіями, які вважаються історично важливими, та іншими, а також між «історичними» та «неісторичними» людьми». (Kuczek, 2016, s. 118). Польська дослідниця використовує означення «інтимної» науки, для характеризувати цього виду джерела.

За словами професора кафедри історії Єврейського університету Єрусалиму Габріеля Моцкіна: «Мемуарист – той, кого позбавили спадщини або права голосу. Будучи позбавленим спадку, він стверджує, що легітимність належить йому. Не маючи можливості безпосередньо звернутися до сьогодення, він використовує минуле, щоб говорити про сьогодення». Професор наголошує на подібності мемуарного жанру до езотеричних творів, які з'являються в умовах репресивних режимів, та використовують закодовану мову для посвяти. Разом із тим, він підкреслює, що «у мемуарній літературі відбувається рішучий відхід від кодексу езотеричного письма; бо суть підривності мемуарів полягає в тому, що вони мають бути доступними та зрозумілими всім. Місце, де неможливо говорити, має стати повністю видимим» (Motzkin, 1994, p. 114).

Габріель Моцкін наголошує, що пам'ять загрожує історії, коли вона стає окремим жанром пам'яті, коли досвід, який ми маємо в минулому, стає настільки різноманітним, що ми маємо різні способи згадувати різне минуле, і жоден із способів не може вважатися пріоритетним над іншими (Motzkin, 1994, p. 115).

Мемуари як виразник мовної взаємодії. Досліджуючи текстові джерела минулих періодів, історичні лінгвісти часто відчують дотик до минулого, особливо коли зосереджуються на еґо-документах або творах від першої особи. Лінгвісти Марійке ван дер Вал та Гійсберт Руттен з Лейденського університету пишуть: «Еґо-

документи, які включають листи та такі автобіографічні твори, як мемуари, щоденники є чудовими з різних причин. Німецький дослідник Едгар Шнайдер розрізняє наступні п'ять типів тексту, на основі зв'язку між мовленнєвою подією та її письмовим записом: *текст, який записується* – протокол інтерв'ю, протоколи судових засідань, *згадується* – розповіді колишнього раба, *уявний* – листи, щоденники, *спостережувані* – коментарі і *вигадані* – літературний діалект» (Wal M., Rutten G., 2013, p. 1).

Франс Мартіно з Оттавського університету вказує, що дослідження в галузі соціолінгвістики показали необхідність покладатися на великі корпуси для виявлення соціальних і мовних взаємодій між носіями мови. В історичній соціолінгвістиці великі корпуси, засновані на різних типах письмових документів, особливо потрібні, оскільки первинний доступ до розмовного світу не існує, а сліди розмовних особливостей потрібно інтерпретувати через письмове середовище. Корпуси металінгвістичних, літературних і приватних документів призначені для встановлення зв'язків між соціальними та мовними структурами спільнот (Martineau, 2013, p. 130).

Паратекст і аналіз сюжетних конструкцій. Термін «паратекст» відноситься до всіх елементів, які оточують текст. Ці елементи включають від обкладинки книжки, передмови та подяки у вузькому сенсі до рецензій на книги та інтерв'ю з автором у ширшому сенсі. Паратекст найбільш корисний для вивчення стосунків між авторами та їх аудиторією (Kleinreesink, 2014, p. 157).

Сюжет – глобальний текстовий елемент. Більшість західних історій розповідають і пишуть у формі аристотелівського сюжету. Це означає розповідь, у якій герой оповідання здійснює подорож. Під час цієї подорожі, яка має обмежений час, він долає перешкоди і в процесі, можливо, змінює світ і себе. З появою цифрових документів і вдосконаленого програмного забезпечення оптичного розпізнавання символів стало можливим вивчати тексти на рівні слів. Програмне забезпечення для якісного аналізу даних, таке як ATLAS.ti і NVivo, має стандартні варіанти запиту частоти слів, які можна використовувати для визначення важливих тем або концепцій. Існує спеціальне програмне забезпечення для підрахунку слів (LIWC, що розшифровується як Linguistic Inquiry

and Word Count), яке дає змогу вивчати емоційне, когнітивне та структурне слововживання в текстах з психологічної точки зору (Kleinreesink, 2014, p. 158).

(Авто)біографічний континуум. Як стверджує Есмеральда Кляйнрісінк, «книги рідко пишуться самими авторами, натомість існує (авто)біографічний континуум, який варіюється від повністю власноручного до написаного іншими» (Kleinreesink, 2014, p. 159).

Для теоретичних і систематичних цілей «наративне Я» відрізняють від емпіричного автобіографа як автора «справжнього життя» його/її автобіографії, також позначеного як «Реальне» або «історичне Я». Деякі теоретики додали абстрактну категорію «ідеологічне Я», що означає концепцію особистості, культурно доступну оповідачеві, коли він розповідає історію. «Ідеологічне Я» пояснює соціальний вимір автобіографії: будь-яке автобіографічне самописання неминуче ґрунтується на історично й культурно специфічних родових та інституційних жанрах, структурах та інститутах саморепрезентації, які служать «основним наративом», «схемою», когнітивним «сценарієм», як «шаблони працевлаштування» або «Biographiegeneratoren» [«генератори біографій»]. Ці сценарії, діючи перед написанням індивідуальної автобіографії та формуючи її, забезпечують попередні тексти значущої біографії (Schwalm, 2019, p. 505).

Хельга Швальм вважає, що «на інтертекстуальному рівні автобіографія є реляційною, оскільки будь-який акт автобіографічної комунікації звертається до іншого. Його оповідач може бути частиною самого себе, окремої особи, громадськості. Автобіографія є реляційною настільки, наскільки вона втягує в гру інших осіб на рівні свого сюжету» (Schwalm, 2019, p. 505-506).

Висновки. Мемуари слугують інструментом дослідження соціокультурного та історичного контексту життя та ідентичності їх авторів. Нині его-історія набуває популярності у зв'язку із поширенням інтервенційних автобіографій, які використовують і ті історики, які конструюють історію в реальному часі від першої особи. Его-документи значно розширюють рамки академічних дискурсів, демонструють взаємовідносини особистості та колективу. Відмінною рисою сучасних поглядів американських дослідників (як і авторів мемуарів) є тотожність, об'єднання термінології мемуаристики та автобіографій, тобто поява гібридної

форми. Мемуари є виразником замінної традиції у відношенні до офіційної традиції, дають автономію для індивідуального бачення. Мемуари презентують персональні соціальні ролі та їх вплив на історичну реконструкцію. Мемуари/автобіографії є джерелами «автентичних» знань з повсякдення певного континууму, його цінностей на противагу усталеним уявленням, сконструйованим професійними істориками. Сенси пережитого зливаються у смислові формати і організовані у вектори автобіографічної нарації. Історик, який працює з его-документами, як писемними кодами, в ході дослідження отримує нове бачення/знання, яке і розкриває специфіку невідомих фактів, і руйнує сталість вже умовно або фактологічно сформованої думки, тобто ініціює ревізіонізм інформації та революцію в уже усталені твердження, які прирівнюють до канонів.

Подяка. Висловлюю вдячність членам редакції журналу та рецензентам за їх конструктивні зауваження, побажання та консультації, надані під час підготовки статті до публікації.

Фінансування. Автор не отримував фінансової підтримки для проведення дослідження й публікації цієї статті.

References

Assman, A. (2012). Prostory spohadu. Formy ta transformatsii kulturnoi pam'iaty [Простори спогаду. Форми та трансформації культурної пам'яті] / Per. z nim. Dmytrenko K., Doronicheva L., Yudin O. Kyiv : Nika-Tsentr. 440 s. [in Ukrainian].

Anderson, L. (2001). *Autobiography*. New York : Routledge. 156 p.

Aurell, J. (2015). Making history by contextualizing oneself: autobiography as historiographical intervention. *History and Theory*. Vol. 54. No. 2. Pp. 244-268.

Aurell, J., Davis, R.G. (2019). History and Autobiography: The Logics of a Convergence. *Life writing*. Vol. 16. No 4. Pp. 503-511.

Conway M.A., Pleydell-Pearce C.W. (2000). The Construction of Autobiographical Memories in the Self-Memory System. *Psychological Review*. Vol. 107. No. 2. Pp. 261-288.

Couser, G.T. (2012). *Memoir. An Introduction*. Oxford, New York : Oxford University Press. 206 p.

Depkat, V. (2019). Ego-documents. *Handbook of Autobiography/Autofiction*. Vol. I: Theory and Concepts / Ed. by Wagner-Egelhaaf, M. Boston, Berlin : De Gruyter. Pp. 262-267.

Eakin, P.J. (2020). *Writing Life Writing. Narrative, History, Autobiography.* New York : Routledge. 151 p.

Gilmore, L. (2014). Learning from Fakes: Memoir, Confessional Ethics, and the Limits of Genre. *Contemporary Trauma Narratives. Liminality and the Ethics of Form / Ed. Onega, S., Ganteau J.-M.* New York : Routledge. Pp. 21-35.

Greyerz, K. (2010). Ego-Documents: The Last Word? *German History.* Vol. 28. No. 3. Pp. 273-282.

Gronemann, C. (2019). Autofiction. *Handbook of Autobiography/Autofiction. Vol. I: Theory and Concepts / Ed. by Wagner-Egelhaaf, M.* Boston, Berlin: De Gruyter. Pp. 241-246.

Jakubczak, F. (1989). Zsoby pamiętników. Zasady i zakres ich użytkowania. *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny.* Z. 2. S. 259-268.

Kleinreesink, E. (2014). Researching 'the most dangerous of all sources': Egodocuments. *Routledge handbook of research methods in military studies / Ed. Soeters, J., Shields, P.M., Rietjens, S.* New York : Routledge. Pp. 153-164.

Kuczek, M. (2016). Wspomnienia wojenne jako literatura i źródło historyczne w wybranych pamiętnikach okresu II wojny światowej. *Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Poetica.* Vol. 4. S. 116-128.

Lahusen, C. (2019). Memoirs. *Handbook of Autobiography/Autofiction. Vol. I: Theory and Concepts / Ed. by Wagner-Egelhaaf, M.* Boston, Berlin: De Gruyter. Pp. 626-635.

Lukasik, J.M. (2012). Pamiętniki. W kręgu zainteresowań polskich badaczy. Historia – tradycja – kontynuacja. *Debata Edukacyjna.* Nr 5. S. 55-63.

Martineau, F. (2013). Written documents: What they tell us about linguistic usage. *Touching the Past: Studies in the historical sociolinguistics of ego-documents / Ed. Wal, M.J., Rutten G.* Amsterdam, Philadelphia : John Benjamins Publishing Company. Pp. 129-145.

Motzkin, G. (1994). Memoirs, Memory, and Historical Experience. *Science in Context.* Vol.7. Is. 1. Pp. 103-119.

Piotrowski, A. (2017). Zakorzenie w historii (teorii) – zakorzenie w «milieu»: analiza dwu odmian narracji. *Biografia i wojna. Metoda biograficzna w badaniu procesów społecznych. Wybór Tekstów / Red. Dopierała, R., Waniek, K.* Łódź : Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego. S. 239-259.

Schwalm, H. (2019). Autobiography. *Handbook of Autobiography/Autofiction. Vol. I: Theory and Concepts / Ed. by Wagner-Egelhaaf, M.* Boston, Berlin: De Gruyter. Pp. 503-519.

Szatur-Jaworska, B. (2001). Analiza pamiętników jako metoda badawcza w nauce o polityce społecznej. *Problemy Polityki Społecznej.* T. 3. S. 83-94.

Wal M., Rutten G. (2013). Ego-documents in a historical-sociolinguistic perspective. *Touching the Past: Studies in the historical sociolinguistics of ego-*

documents / Ed. Wal, M.J., Rutten G. Amsterdam, Philadelphia : John Benjamins Publishing Company. Pp. 1-17.

Anton Sychevsky. MEMOIRS AS EGO-DOCUMENTS: VECTORS OF AUTOBIOGRAPHICAL NARRATIVE, PRINCIPLES OF USE AND INTERPRETATION

Abstract

The purpose of the article is to analyse and review the views of foreign scholars on the problem of memoir sources, their interpretation as ego-documents; to clarify modern theories and discourses on the motivation and vectors of internal narration; studies on the interpretation of self-presentation, the construction of plot structures in memoirs/autobiographies; to highlight the interplay of social construction on memory and understanding your own self.

Methodology. *The principles of historicism, objectivity, multifactoriality, systematicity, socio-cultural, anthropological, and critical-analytical approaches were followed in the course of the study. The methods of historiographical analysis and synthesis, comparative studies, scientific criticism, systematic and analytical, and historical and comparative methods were used. The scientific novelty lies in the disclosure of the conceptual approaches of foreign humanities to the study of the source potential of memoirs, event reflection display problems, memory in written self-presentation. It is found that historical science, sociology, philology, and psychology are actively appeals to memoir/autobiography studios as a unique source of personal experience, imagination, and demonstration of the variability of representation of the past.*

Conclusions. *So, memoirs serve as a tool for studying socio-cultural components, historical context, and identity. Today, ego-history is gaining popularity through the dissemination of interventional autobiographies, which are used by historians themselves, constructing history in real time in the first person. Thus, ego-documents significantly expand the scope of academic discourse and demonstrate the relationship between the individual and the collective. A distinctive feature of the contemporary views of American researchers and authors is the identity, the unification of the terminology of memoir and autobiography, that is, the emergence of a hybrid form. Memoirs are an expression of a substitute tradition in relation to the official tradition, giving autonomy to an individual vision. Memoirs play a social role in historical reconstruction. Memoirs/autobiographies are sources of "authentic" knowledge of everyday life on a certain continuum, the history of imagination and values, as opposed to abstraction. The meanings of the experience are merged into semantic formats and organised into vectors of autobiographical narrative. The historian who works with ego-documents as written codes in the course of research gains new knowledge that reveals the specifics of unknown*

facts and destroys the stability of already conventionally or factually formed opinions, i.e. initiates revisionism of information and a revolution in already established statements that are equated with canons.

Keywords: *memoirs, autobiography, ego-documents, autofiction, autobiographical pact, memory, autobiographical narrative, identity.*

**Antoni Syczewski. PAMIĘTNIKI JAKO EGO-DOKUMENTY:
WEKTORY NARRACJI AUTOBIOGRAFICZNEJ, ZASADY
WYKORZYSTANIA I INTERPRETACJI**

Streszczenie

Celem artykułu jest analiza i przegląd poglądów zagranicznych badaczy na problem źródeł wspomnieniowych i ich interpretacji jako ego-dokumentów; wyjaśnienie współczesnych teorii i dyskursów na temat motywacji i wektorów wewnętrznej narracji; badania nad interpretacją autoprezentacji i konstrukcją struktur fabularnych we pamiętnikach/autobiografiach; zakres wzajemnego wpływu konstrukcji społecznej na pamięć i rozumienie własnego "ja".

Metodologia. *Podczas przygotowywania badania kierowano się zasadami historyzmu, obiektywizmu, wieloczynnikowości, systematyczności, podejścia społeczno-kulturowego, antropologicznego i krytyczno-analitycznego. Stosowane są metody analizy i syntezy historiograficznej, badań porównawczych, krytyki naukowej, systematyczno-analitycznej i historyczno-porównawczej. Nowość naukowa polega na ujawnieniu konceptualnych podejść humanistyki zagranicznej do badania potencjału źródłowego pamiętników, problemu odzwierciedlenia refleksji nad wydarzeniem i pamięci w pisemnej autoprezentacji. Stwierdzono, że nauki historyczne, socjologia, filologia i psychologia aktywnie zwracają się ku badaniom pamiętników/autobiografii jako unikalnemu źródłu osobistych doświadczeń, wyobraźni i demonstracji zmienności reprezentacji przeszłości.*

Podsumowanie. *W ten sposób pamiętniki służą jako narzędzie do badania elementów społeczno-kulturowych, kontekstu historycznego i tożsamości. Dziś ego-historia zyskuje na popularności dzięki mnożącym się interwencyjnym autobiografiom, z których korzystają sami historycy, konstruując historię w czasie rzeczywistym w pierwszej osobie. W ten sposób ego-dokumenty znacznie poszerzają zakres dyskursu akademickiego, demonstrując relację między jednostką a zbiorowością. Charakterystyczną cechą współczesnych poglądów amerykańskich badaczy i autorów jest tożsamość, ujednoczenie terminologii pamiętnika i autobiografii, czyli pojawienie się formy hybrydowej. Pamiętniki są wyrazem tradycji zastępczej w stosunku do tradycji oficjalnej, dając autonomię indywidualnej wizji. Pamiętniki odgrywają społeczną rolę w rekonstrukcji historycznej. Pamiętniki /autobiografie są źródłem "autentycznej" wiedzy o codziennym życiu na pewnym kontinuum, historią wyobraźni i wartości, w przeciwieństwie do abstrakcji. Znaczenia doświadczenia są łączone*

w formaty semantyczne i organizowane w wektory narracji autobiograficznej. Historyk pracujący z ego-dokumentami jako kodami pisanymi w trakcie badań zdobywa nową wiedzę, która ujawnia specyfikę nieznanych faktów i burzy stabilność już konwencjonalnie lub faktograficznie ukształtowanych opinii, czyli inicjuje rewizjonizm informacji i rewolucję w już ustalonych twierdzeniach, które są utożsamiane z kanonami.

Słowa kluczowe: *pamiętniki, autobiografia, ego-dokumenty, autofikcja, pakt autobiograficzny, pamięć, narracja autobiograficzna, tożsamość.*

Статтю надіслано до редколегії 11.10.2023 р.
Статтю рекомендовано до друку 10.11.2023 р.